

УДК 821.161.2.09:[929Шев:316.343.37-055.Лик]

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-214.2-19>

ТАРАС І ЛИКЕРА: ВІДОМА ІСТОРІЯ У ВЕРСІЯХ РОМАННОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ

TARAS AND LYKERA: A WELL-KNOWN STORY IN THE VERSIONS OF THE SHEVCHENKIANA NOVEL

Поліщук В. Т.,

orcid.org/0000-0002-9090-8324

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри української літератури і компаративістики

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Стаття є частиною системного дослідницького проєкту про інтимно-любовні дискурси в українській літературній шевченкіані, зокрема в романній прозі. Відзначено, що творча інтерпретація взаємин Тараса Шевченка з Ликерою Полусмак, попри наявність численних документально-спогадових джерел і художньо-документальних творів про ті взаємини, потребує ширших, системніших студіювань. Зауважено, що саме у «великій» прозі, повістях і романах, досліджувана тема найширше та різногранно втілена, причому у творах, писаних у різні часові періоди, простежені певні еволюційні тенденції. Послідовно в статті проаналізоване художнє втілення історії в романістиці 1960-х років (роман О. Іваненко, Б. Вадецького), дилогії Вас. Шевчука «Син волі» (1980-ті) й низці романів 1990–2010-х (твори Г. Тарасюк, А. Цвід, В. Чемериса та ін.). Зазначено, що на особливості художнього втілення історії взаємин Шевченка і Полусмаківни вплинули, по-перше, «адресованість» твору (романи О. Іваненко – «для середнього і старшого шкільного віку»), по-друге, що особливо важливо, творча свобода письменників (романи років незалежності України). Особливу увагу звернуто на інтерпретацію досліджуваної історії в дилогії Вас. Шевчука «Син волі», де вона виписана художню вартісно, із глибокою психологізацією образів і колізій. У романах 2010-х років письменники значно ширше вдалися до вимислів і домислів у втіленні теми, до змалювання інтимно-любовних картин і сцен, але кожен із авторів по-особливому. Указано також на певне зниження художності в новітніх романах, порівняно, скажімо, з дилогією Вас. Шевчука, на певний надмір авторського суб'єктивізму в домислових операціях. Водночас виснувано, що аналізовані романи стали помітним внеском в усю шевченкіану та в художнє осмислення конкретної історії в житті Тараса Шевченка.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Ликера Полусмак, шевченкіана, роман, образи, інтерпретації, домисел, вимисел, сюжет.

The article is part of a systematic research project on intimate and love discourses in Ukrainian literary Shevchenkiana, in particular in novel prose. It is noted that the creative interpretation of Taras Shevchenko's relationship with Lykera Polusmak requires broader and more systematic studies despite the numerous documentary and memoir sources and artistic and documentary works about that relationship. It is noted that it is in the "great" prose, short stories and novels that the studied topic is most widely and diversely embodied, and certain evolutionary trends are traced in works written in different time periods. The article consistently analyzes the artistic embodiment of history in the novels of the 1960s (the novel by O. Ivanenko, B. Vadetsky), Vas. Shevchuk's diology "Son of Freedom" (1980s) and a number of novels of the 1990s–2010s (the works of H. Tarasiuk, A. Tsvyd, V. Chemerys, etc.). It is noted that the features of the artistic embodiment of the history of the relationship between Shevchenko and Polusmakivna were influenced, firstly, by the "addressability" of the work (O. Ivanenko's novels are "for middle and high school age"), and secondly, and most importantly, by the creative freedom of writers (novels of Ukraine's independence period). Special attention is paid to the interpretation of the studied history in Vas. Shevchuk's diology "Son of Freedom", where it is written out in an artistic way, with a deep psychologization of images and collisions. In the novels of the 2010s, writers resorted to fiction and conjecture much more widely in the embodiment of the theme, to the depiction of intimate and love pictures and scenes, but each of the authors in a special way. It is also pointed out a certain decrease in artistry in the latest novels, compared, for example, with

the dilogy of Vas. Shevchuk, a certain excess of authorial subjectivism in fictional operations. At the same time, it is concluded that the analyzed novels have become a noticeable contribution to the entire Shevchenkiana and to the artistic comprehension of a specific story in the life of Taras Shevchenko.

Key words: Taras Shevchenko, Lykera Polusmak, Shevchenkiana, novel, images, interpretations, conjecture, fiction, plot.

Постановка проблеми. Зважаючи на роль і значення Тараса Шевченка, його пророчої місії для України та всього українства, кожна деталь чи історія в його житті і творчості становлять неабиякий інтерес і для людського загалу, і для дослідників. Зокрема й історії його взаємин із жінками, котрі в різні періоди відігравали помітну роль у бутті митця, спонукали до характеристичних дій і розмислів. Дуже тривалий час тема «Шевченко і жінки» фактично оминулася серйозною дослідницькою увагою, що констатовано навіть у недавній Шевченківській енциклопедії. Однією з найвідоміших і найсуперечливіших історій стали взаємин Т. Шевченка з Ликарою Полусмак, котрі знайшли різні творчі інтерпретації в романах про українську генія. Аналізу цих інтерпретацій і присвячено розвідку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про взаємини Т. Шевченка з Л. Полусмак, їх зародження, розгортання й розв'язку, є немало спогадових і документальних джерел, які лягли в основу і низки досліджень, передовсім оціночно-популяризаторських – монографії М. Шагінян [1], есею С. Реп'яха [2], книжок Ю. Ковтуна [3] та М. Козака [4]. Зазвичай автори цих та інших публікацій покликалися до спогадів і документів, до Шевченкового «Журналу» та листів поета, й тільки Ю. Ковтун дуже обмежено апелював до окремих творів шевченкіани. Ліричним твором про взаємини Шевченка й Полусмаківни присвятив розвідки А. Ткаченко [5, 6]. Недавно автор цього дослідження опублікував розвідку «Тема «Ликериного каяття» перед пам'яттю Шевченка у спогадах, студіях, творчих інтерпретаціях» [7], у якій звернувся до аналізу відповідної теми передовсім у ліричних творах про Т. Шевченка. Пропонована стаття поширює осмислення заявленої теми в романній шевченкіані.

Системне дослідження інтимно-любовних дискурсів шевченкіани вже саме собою відзначається *актуальністю* та має *наукову новизну*. Ці ж риси, природно, властиві й цій конкретній студії, **мета і завдання** якої – аналіз творчих інтерпретацій стосунків між Тарасом Шевченком і Ликерою Полусмак у романних творах шевченкіани, осягнення авторських версій історії та художніх моделей їх утілення в конкретних текстах життєписної літератури.

Виклад основного матеріалу. Доволі цікава на інтерпретації взаємин Шевченка й Полусмак прозова наша шевченкіана, яку складають цілий ряд повістей і романів. Жанрові особливості великих епічних полотен відкривали перед письменниками ширші можливості задля інтерпретування зазначеної теми і в сюжетобудові, і в застосуванні позасюжетних елементів, того ж портретування, скажімо. До прикладу, Гео Шкурупій у своїй «контурній» «Повісті про гірке кохання поета Тараса Шевченка», мовлячи про Тараса й Ликеру й відзначивши в зовнішності першого з них руйнівні наслідки солдатчини, не без підтекстового умислу творить виразно контрастний словесний портрет дівчини й цим певною мірою теж мотивує можливий майбутній драматичний фінал взаємин. «Ликера була дуже гарна дівчина років двадцяти. Стан у неї був пишний, високий, гнучкий, постать була струнка й еластична. Кругловида, з карими очима, коральовими вустами навколо маленького рота, з товстою темно-білявою косою, що спускалась до пояса по пишних, круглих, наче вирізьблених плечах, її поява в новому вбранні викликала в гостей, а особливо в Шевченка, щире захоплення. Ця дівчина була справжній витвір його народу» [8].

Щодо портретування Ликери в письменників простору для фантазії небагато, адже збереглися її зображення на картинах, фото, в спогадах, але цей позасюжетний елемент може виконувати інші функціональні ролі в художньому чи художньо-документальному тексті. Зокрема, як знаємо зі спогадів чи окремих творів, і сама Ликера користалася своєю зовнішньою при-

вабливістю як «товаром» у полеміці чи взаєминах із чоловіками, в тім числі з Шевченком, що бачимо і в романі О. Іваненко «Тарасові шляхи», в моменті першого знайомства Шевченка з Ликерою: «Але поглянув на Ликеру. Вона була запнена квітчастою хустиною, як завжди, всміхалась, трохи гордовито, трохи лукаво, *впевнена, що нею завжди всі милуються*» [9, с. 716; курсив наш – В.П.]. І под.

У романах 1960-х років, зокрема тих, які охоплювали все життя Шевченка (О. Іваненко, Б. Вадецького, Є. Єнджесвича), цікава нам історія відтворена не надто широко. Особливо в останнього з названих, де про неї мовлено всього кількома рядками [див.: 10, с. 416]. Порівняно з твором поляка росіянин Б. Вадецький у романі «Повнозвучність» ширше і з певними особливостями відтворив взаємини Шевченка з Ликерою. Цілком певно, що прозаїк володів джерельною базою про ці взаємини, але вирішив дещо по-своєму інтерпретувати і її – історії – протіканням, й образи обох її героїв, особливо Ликери. Навіть словесний портрет дівчини в романі постає з видимо іншими рисами, ніж у більшості творів епічної шевченкіани. «Шевченко їздив у Стрельну. Вабила його Лукер'я Полусмакова вугластою, хижою циганською красою своєю, дорідністю й тим, що не опускала при розмові швидкого, трохи косуватого погляду. Здавалося йому, що вона повинна бути хитра, але сердечна, що якщо піде за нього, не обманить, і що повне незгод життя її – тому запорука. Не було в ній нестямної доброти на лиці, не розкривала вона себе перед людьми, не кокетувала, більше мовчала» [11, с. 592].

Б. Вадецький відчутно психологізує і цитований портрет Ликери, і всю історію, котра в більшій частині сприйнята ніби поглядом і душею Шевченка: і розмови його з дівчиною, і його короткі внутрішні роздуми щодо неї. У цій не надто широко відтвореній у романі історії немає сплесків емоцій, які, знаємо, в реальності були, немає виключно-провокативних дій Ликери чи відповідних порад «добрих людей», а є внутрішня спостережливість Шевченка, реакція його думки й душі на ті чи інші слова чи деталі у взаєминах із дівчиною. Саме такою постає фінальна частина їхніх стосунків, за версією романіста, коли Шевченко запрошує Ликеру до одруження, вона дає згоду і, сміючись, каже:

«— А мені молодого віщували, та з вами жити добре буде.

— Не знаю, Лушо, не знаю, як життя складеться, — терпляче, трохи розгублено сказав він і повільно, по-батьківськи поцілував дівчину. Вона не відсторонилася, не дичилася, уважно гладила його руку, думаючи про щось своє.

Шевченко дивився на неї спостережливо й лякався думки, що не вона ж, не Луша, дорога йому, а та, виношена роками в уяві і зараз ніби втілена в ній... І подумав про вірність Забарджі» [11, с. 594].

Такий-от майже розімкнений фінал із «завданнями» для читачів: хто ж, як не Луша-Ликера, тривожив поетове серце: Оксана, Забаржада, хтось інший?

Оксана Іваненко ще ширше, і теж доволі майстерно, виписує цю сторінку Шевченкового життя, але вона, треба відзначити, дуже точно витримує «історичну» хроніку взаємин поета з Ликерою, звісно, охудожнюючи її. Романістка відразу, портретуючи дівчину, означає через зовнішні риси і риси її внутрішнього світу: «Вона одразу збагнула, як треба поводитись та щоб пані була задоволена, і удавала з себе наївнішу і простішу, ніж була насправді» [9, с. 716]. Вочевидь ота «наївніша і простіша» й запала в душу Тараса, «надто він уже ідеалізує Ликеру, немов його засліпило», — міркували сучасники й особливо сучасниці. Власне, повторимось, О. Іваненко за всіма відомими «опорними точками» відтворює історію, вводючи відомих очевидців із їхніми думками й оцінками (зі спогадів!), аж поки Шевченкові «немов полуда спала з очей» [9, с. 724].

Цікавим інтерпретаційним прийомом у романі О. Іваненко стало вписання в контекст ситуації Шевченкового вірша «Молитва» — «люба», «щирий друг», «сердечний рай»... Із появою в поетовому житті Ликери йому здалося, що ті слова він може пов'язувати з нею... Так само цікаве ще одне: письменниця назвала підрозділ про Шевченка й Ликеру в романі — «Садок

вишневий коло хати». Вочевидь вона в ту назву, котра в знаменитому Шевченковому віршеві постає глибинною філософією українського світу й української людини в тому світі, вклала й гірку іронію, особливо болісну для Тараса Григоровича, зважаючи на драматичний фінал його взаємин із Ликерою. «Здалося (Шевченку – В.П.), наче хтось плюнув йому межі очі, ні, в саме серце. Зупинився. Глянув на неї. Сказав тихо: – Я для тебе серця не жалів, Ликеро. І пішов. Назавжди» [9, с. 724]. Тут і короткі речення виказують драматизм епізоду.

Відтворюючи цю ж історію в романі-дилогії «Син волі», його автор Василь Шевчук вдався до схожого творчого прийому – смислової паралелі між переспівом «плачу Ярославни» зі «Слова о полку Ігоревім», що його писав Шевченко, та його ж, Шевченка, душевним станом і ситуацією. Билинна Ярославна «плаче на валу, на брамі» в Путивлі, а Тарас Григорович сумно про себе: «За ним ніхто ніде не плаче... Не шле йому на море сліз...» [12, с. 674]. Саме в цей момент він бачить двох малих дітей, що їх доглядає молода й гарна дівчина. Звісно, то була Ликера... Знову Шевченко сам собі: «...Шукав її далеко, людей просив її знайти, а виявилось, що тут вона, з ним поряд. Його чарівна любя, його зоря!...» [12, с. 675].

За художньою стилістикою дилогія Вас. Шевчука є асоціативно-психологічним твором, у якому романіст достатньо вільно ведеться з хронотопом, вдається до зміщення часових площин, таких собі спогадових «напливів», що дозволяє помітно згустити художність тексту, поглибити й увиразнити психологізацію образотворення. «Рухомий» у дилогії й наратор, який випадками «відсторонюється» від сюжетного плину подій, а частіше «втілюється» в образ головного героя – Шевченка.

У цитованому вище фрагменті Ликера не вперше постає в тексті, це відбувається значно раніше, коли романний самотній Шевченко, вже після розриву з дівчиною, дивиться на її портрет у своїй майстерні й каже собі, що «Треба його до біса зняти!...» [12, с. 328]. Тобто картина зустрічі Тараса з красивою дівчиною та двома дітьми на природі – то вже спогадовий початок ретро-історії, який має розкрити перед читачем-неофітом мотиви Шевченкового бажання викинути Ликерин портрет.

Вас. Шевчук психологічно дуже тонко й точно, з пильною увагою до найдрібнішої деталі (погляду, жесту, кроку, інтонації) творить картину знайомства й розгортання стосунків між поетом і наймичкою, знову ж, творить переважно поглядом і позицією «від Тараса». Скажімо, штрих: «Ликера осміхнулася. І якось так, що він аж дихать перестав. Лице її мов засвітилося, заграло сонцем...» [12, с. 676]. Або ж: «Він зупинив її (Ликеру – В.П.) в уяві, перевдягнув і посадив на вільне місце...»; чи не без ноток інтиму: «...щось приймаючи, Ликера нахилилась між ним та господинею, і він побачив збоку звабливий обрис її грудей, руки та шиї...» [12, с. 677]. Власне, не мовлячи прямо про Тарасові почуття, прозаїк цитованими штрихами достатньо чітко їх показав. Утім, майже поряд Вас. Шевчук творить і зовсім семантично вичерпну щодо почуттів поета картину, знайому всім, кого навідувало найпрекрасніше з почуттів.

«...З коханням не жартують, як і з вогнем. Та сценка, що уявив Тарас під час обіду в Стрельні, не йшли йому з голови. А ще картина луку з Ликерою посеред квітів. <...> Де б він не був, що б не робив, стояли перед очима ті дачні дивні видива, її лице, постава, коси, усмішка!.. Він навіть чув Ликерин голос, коли вона була за двадцять верст від нього. В її устах слова забарвлювалися, ставали зовсім іншими, так ніби їм передавалась частка її душі. Душа ж дівоча, змучена сирітством, рабством, була якась туманна, таємнича. Може, не міг її пізнати, бо насторожувався і замикався, як тільки він підходив, а може, в ній бродило все, влягалось, як то буває в молодості...» [12, с. 678].

Маємо якщо не єдину, то одну з дуже небагатьох мистецьки виписаних чуттєвих картин, у якій майстерно відтворено інтимний світ героя (Шевченка), а не прямолінійно, «озовнішено» мовлено про нього. Власне, і все подальше розгортання стосунків Шевченка й Ликери, видимо базоване на відомій документальній основі, витворене дуже майстерно в художньому сенсі, виразно психологізоване через сприйняття всього самим Тарасом. Можна зацитувати

цілу низку фрагментів-епізодів твору, які б це переконливо ствердили. Вас. Шевчук так художньо моделює сюжет і колізії в ньому, діалоги чи внутрішні думки Шевченка, що перед закоханим поетом поступово, в деталях, розкривається вельми неприємний внутрішній світ Ликери. Водночас у цих же колізіях, діалогах і роздумах у романі творено і внутрішній світ самого Шевченка, цілком певно – передовсім його. Романіст, інтерпретуючи аналізовану історію, психологічно дуже точно творить Тарасову реакцію на кожен завданий йому – словом чи дією – больовий удар від Ликери, котра, напевно, й не відає, що того болю завдає, бо чинить за своїм, доволі убогим і примітивним, розумінням світу й людських стосунків у світі. Романний Шевченко ж, навпаки, після завданого йому болю, рефлексує, чому так може казати чи діяти Ликера, шукає – для себе самого – хоч якогось пояснення чи й виправдання такої її дразливої поведінки. Скажімо, в епізоді, коли Шевченко побачив у кімнаті Ликери бруд і хаос, викрикнув, що не хоче такої жінки, на що отримав грубу відповідь («І ти мені не треба, старий шкарбун!»). Вас. Шевчук так творить Тарасів стан і думки: «Стояв, якби закам'янів. Останнє слово зойкнуло луною в мозку й згасло десь у глибинах його ества. Відчувши ноги, рушив, немов сновиди, в двері. Невже кінець? Фіаско знову?.. може, ще перемелеться... Навести лад у хаті – не мудре діло... А лад в душі?.. Ти хочеш, щоб у простої дівчини, яка зросла серед двірні й набачилася там усього, були високі принципи й гармонія краси душі та тіла?.. Принаймні... Ти ж чотири роки був козачком при панові. Хіба забув?.. Душа народу, вічна її цнота... В усі часи пани розбещували народну душу, знищували у ній святе! Раб має бути ницим, інакше він не схоче жити в рабстві...» [12, с. 689–690]. Тобто Шевченко, пером романіста, прагне зняти хоча б частину вини з Ликери, пояснити її поведінку відомими соціальними впливами, які вочевидь були. Та романна Ликера, котру Тарас у кожному з конфліктів хотів бачити кращою, не дає жодного шансу на таке поетове бажання, справді тільки поглиблює його біль від чергового фіаско на тлі гнітючої самотності. Для Шевченка «світ почорнів, обвуглився» [12, с. 691].

Підкреслимо, що вся інтерпретована в діалогії «історія Тараса й Ликери» постає дуже майстерною, психологізованою, зокрема і в зображенні інших очевидців та учасників цієї сторінки Шевченкового життя, зокрема сестер Білозерських, на адресу яких у деяких спогадах чи творах «на тему» полетіли гострі філіппіки. Вас. Шевчук і тут утримувався від публіцистичної прямослівності, залишивши читачам право самим трактувати його художню мову. Зауважимо й на тому, що цього прозаїка і з його повістю «Вітрила», і з діалогією «Син волі» дуже логічно віднести до кола «дітей Тарасових», тобто тих, хто обстоював Шевченкову правоту в його взаєминах із Ликерою. Хоча, судячи за діалогією, за семантикою образу Шевченка в ній усій, а в історії з Ликерою зокрема, Вас. Шевчук не прагнув категоричності в образотворенні, до нав'язування своїх оцінок тим чи тим діям героїв. Певним посвідком тому може бути і витворений Шевченків роздум уже через пів року після розриву з Ликерою, коли душевні пристрасті трохи вляглися. «...На жаль, вона, його остання люба, не зрозуміла його душі, не піднялася серцем своїм жіночим над напівсонним розумом і марнотою світу, в якому гірко виросла і розцвіла... Обох згубила, бідна... Вона, можливо, і не збагне, ким мала стати і ким не стала по пустоті своїй душевній, а він відчув від того дня, що в грудях носить камінь, який весь час зростав і важчав... Дивно: була любов, а став холодний камінь...» [12, с. 696].

На тлі високохудожнього роману-діалогії Вас. Шевчука три інші романи про Шевченка, написані у 2015–2017 роках, – роман-версія «Зоре моя вечірня, або Пророк і Марія» Галини Тарасюк [13], роман-перформанс у трьох книгах, об'єднаних підзаголовком «Кохані жінки Тараса Шевченка», зокрема – третя книга «Як русалки місяць ловлять» Антонії Цвід [14] і роман (визначений автором як історичний, а насправді – есеїстичний) «Тарас Шевченко: сто днів кохання» Валентина Чемериса [15], – в художньому сенсі помітно слабші, особливо в останніх двох авторів. Щодо структурних та стильових особливостей цих творів, наголосимо тут хіба на тих визначальних їхніх рисах, які помітно «розріджують» художність, – більший чи менший есеїстичності романів В. Чемериса та Г. Тарасюк і виразній візуалізації тексту, його «кінема-

тографічності» в трилогії А. Цвйд. Романові В. Чемериса властива й видима переобтяженість необов'язковим матеріалом, певна «сирість» тексту.

Оскільки ми тут ведемо мову про інтерпретування в названих романах історії останнього Шевченкового кохання, то відразу треба зауважити на ще одній цікавій обставині. Пишучи свої романи, Г. Тарасюк і А. Цвйд наперед «програмували» реалізацію задуманих ними по суті схожих концептуальних версій із площини інтимно-любовного життя Шевченка. Г. Тарасюк вважає, що найбільшою любов'ю Тараса Григоровича була Марія Маркович (Марко Вовчок), тим часом А. Цвйд «любов'ю всього життя» поета вважає Марію (в романі – Амалію) Європеус, котру, до того ж, письменниця бездоказово ототожнює зі ще одною жінкою – Амалією Клоберг... Вочевидь і те, й інше у візіях А. Цвйд є очевидним домислом, як і версія Г. Тарасюк. Але ж у своїх романах ці письменниці прагнули послідовно втілювати свої версії-ідеї, в певному сенсі ставали їх «заручницями». Відповідно й на історії Шевченкових взаємин з іншими жінками ці письменниці дивилися крізь призму своїх домислених версій. Природно, що така обставина стосується і взаємин Шевченка з Ликерою Полусмак.

Скажімо, в романі Г. Тарасюк один із міні-підрозділів (перший!), у якому мовлено про Ликеру, має симптоматичний заголовок «1860 р. Ликера. В чеканні Марії». Звісно, тут Марія – це Марко Вовчок. І в першому ж абзаці цього підрозділу романістка дещо розшифровує його назву: «Ликера – його (Шевченка – В.П.) остання любов? Ликера його останній відчай. Остання спроба залікувати цим молоденьким зіллям придорожнім – як листом подорожника кровоточиву рану сердечну...» [13, с. 270]. Трохи далі в тексті Г. Тарасюк повторює й розширює ці ж тези [13, с. 276]. Узагалі письменниця на чималій частині роману епізодично повертається до «Ликериної» теми, вклинюючи її в хроніку тодішнього буття або Шевченка, або Марії Маркович, їхніх безпосередніх чи «дистанційних» контактів. Відповідно мовить романістка і про нібито справжні прихильності Шевченка: «Про якісь глибші симпатії до юної прислуги у вишитій сорочці, плахті та корсетці (тобто Ликери – В.П.) гріх було й думати: у ті різдвяні дні 1860 року серце Шевченка переповнювали високі почуття до єдиної, вартої любові і поваги, прекрасної і геніальної жінки – Марка Вовчка» [13, с. 278]. Акцентувавши на версії, не будемо тут зважати на видимий домисел із часом: на Різдво 1860-го Шевченко справді не міг симпатизувати Ликері, бо тоді, певно, ще й не знав її. За енциклопедією, поет із Ликерою міг познайомитися «в перші місяці» 1860-го, а вже влітку того року «зацікавився» нею. Утім, Г. Тарасюк послідовно тримається своєї версії. В коротких епізодах із Ликерою письменниця вділяє сарказму, як вона пише, «сестрам-жалібницям», тобто сестрам Білозерським – Куліш і Забілі, означає поведінку дівчини або Шевченкові почуття, у тім числі й любовні та не без ноток еротики («І Ликера, щойно така войовнича, найжачена, схлипуючи, пригорнулась до нього, як до батька рідного... І раптом давно забуте, зовсім не батьківське хвилювання охопило його ество, затьмарило розум. Він міцно притиснув дівчину до грудей, і, п'яніючи від близькості її молодого, гарячого тіла, поцілував у чоло» [13, с. 309]), виписує кілька інших, відомих зі спогадів, сюжетних картинок. Але практично завжди в контекстах чи підтекстах таких епізодів присутня «лінія Марка Вовчка», яка далеко, за кордоном, серед інших чоловіків, а Шевченко тут, у Петербурзі...

Г. Тарасюк проводить думку про те, що нібито Шевченко, публічно і ледь не скандально сватаючись до Ликери, хоче, щоб звістка про це долетіла за кордон, до Марковички, й та поскоріш повернулася («Тож він зумисно настирно сватається до Ликери, знаючи, що без відома Макарова вони не можуть нічого вирішити. І добивається свого» [13, с. 317]. Макаров – господар Ликери, а «вони» тут – сестри Білозерські. Взагалі можна сказати, що цією домисленою історією авторка моделює цілу «спецоперацію», нібито задуману Шевченком.

За сюжетом роману бачимо, що Тарасів задум «спрацьовує»: «Марко Вовчок стає відомо про поетове сватання до Ликери. «І справді, Макаров повідомляє Марію, яка ще у Швальбаху. Звісно, вона здивована і...стривожена. Мчить в Аахен до Макарова. І разом вони радяться, що

робити, адже вона розуміє, що таке рішення Шевченка – з її вини» [13, с. 318]. Більше того, Г. Тарасюк пише, що «Марко Вовчок була зацікавлена в «розстройстве» весілля Тараса Григоровича з Ликерою» [13, с. 319].

Витворюючи такі колізії та обстоюючи свою версію про велику любов Шевченка до Марка Вовчка, Г. Тарасюк доволі часто цитує різні листи, але вочевидь коментує і тлумачить їх під ту власну версію. Зрештою, і завершує романістка цю історію відповідно: «...Тарас Григорович ніколи не був закоханим по-справжньому в бідолашну Ликеру. І до останньої хвилини чекав на повернення Марка Вовчка» [13, с. 321]. Остання теза, повторимось, вочевидь надумана, що ж до «ніколи не був закоханим», коли йде мова про Ликеру, то Г. Тарасюк десь і має рацію.

Немало особливостей, до яких, утім, варто ставитися достатньо критично, в зображенні цікавої нам історії спостерігаємо в трилогії А. Цвід. Щодо змістових і хронікальних контурів історії взаємин Шевченка з Ликерою, то вони в основному відповідають спогадово-документальним, хоч окремі з епізодів письменниці посутньо доповнює домислами, не надто, на наш погляд, переконливими і в «біографічному» (особливо стосовно Ликери), і в художньому сенсах. Добре видно, зокрема з численних інтертекстуальних фрагментів, що романістка ґрунтовно знайомила з джерельною базою – спогадами, листами тощо. Не без легкої іронії зазначимо, що А. Цвід, мабуть, іще ґрунтовніше вивчала відповідні джерела про моду та інші елементи світського життя (музику, танці тощо) середини ХІХ століття, бо ж надто багато місця в усіх трьох книгах відведено описам одягу кожного з героїв у кожному з епізодів. Якщо є розрахунок письменниці на екранізацію твору (а «кінематографічність» тексту ясно проглядається чи не в кожному абзаці), то посаду художника з костюмів у можливій знімальній групі можна «скорочувати»... Ця риса, до речі, дуже зримо проступає при творенні образу Ликери. Скажімо, письменниці дуже широко домислює відомий дійсний епізод, коли Шевченко передав Ликері пакунок із деякими речами одягу. Тут уже не про пакунок мовлено... «Квартира Кулішів у Санкт-Петербурзі. <...> Федір і Шевченко втягують скриню. Лакеї заносять клунки з покупками. Шевченко щасливий, аж світиться, ступає слідом за лакеями та заносить теж один із клунків» [14, с. 287]. Така гіперболізація, вочевидь, задля показу Шевченкової щедрості й турботи.

Звісно, романна Ликера все це одразу береться приміряти, бо ж і Шевченко її заохочує до цього:

«Ну – краля хоч куди! Ану, візьми примір сей чорний капелюшок з пір'ям... І ось це... Накидає на плечі Ликері соболине хутро...

...О, ще й яка ти в мене бариня будеш! Ану вберися, я подивлюся, яка в мене наречена. Одягни шовкову голубу спідницю і взуй білі черевички... Потім вберися у візитну одежу – оцей шовковий білий козакин з голубою підкладкою і білий капелюшок...

...А примір, Ликерко, низку коралів і сережки з медальйонами!

Ликера крутиться біля люстра, корчить панські гримаси» [14, с. 288] і под.

Буквально безліч схожих описових картинок, які, до того ж, практично не несуть у собі якоїсь додаткової художньої інформації, дуже помітно обтяжують текст, «розм'якшують» його, інколи і дратують очевидною повторюваністю.

Концепція романного Шевченка в трилогії загалом «у межах» відомих документальних свідчень, хоч із видимим бажанням трохи прикрасити поета зовні (зокрема і щодо одягу!) і такою ж мірою пом'якшити його відому реакцію при розриві з Ликерою.

Зате Шевченкова наречена в романі А. Цвід постає дуже специфічно. «Запрограмована» на ідею про Амалію (Марію) Європеус як «кохання всього життя» Тараса, письменниці на образи всіх жінок, які трапилися в долі поета, дивиться крізь призму згаданої ідеї, але чи не найбільше «дістається» романній Ликері. Епізодами її образ тут має риси карикатурності, інколи – й водівільності. Інколи мимовільно задля типології зринає образ відомої головної героїні з класич-

ної комедії «За двома зайцями». До прикладу, домислений епізод із гостюванням Шевченка й Ликери в будинку графині Толстої:

«Шевченко з Ликерою на порозі. Дівчина в білім кошушку і капелюшку з пір'ям. На щоках – грубі рум'яна...

Шевченко. Графине, графе, ось вам наречена вашого сина неприкаяного...

...Ликера незграбно присіла в кніксені» [14, с. 292].

Для творення відповідного образу Ликери А. Цвйд особливо підкреслює її «мовну партію» чи сама характеризує Ликерину поведінку. Ликера в неї «корчить гримаси», «приндиться», «колупається в носі» і под. Або ж інший показовий епізод про неї ж:

«Дівчина позіхає, солодко потягується, кустоводить нечесану косу і чимчикує садовою доріжкою. Ликерку перехоплюють за кущами жасмину два сусідські лакеї, жартують, лапаючи її, один засунув руку за пазуху, вона весело викручується.

– Ликерко! А ми тобі щось принесли, приходь на сіно увечері – пожартуємо...

– Да одчепіться, дайте хоч до вітру сходить! Чешіть на свої дворища...» [14, с. 258].

І все це – авторським наративом, «озовнішено», практично без будь-якої органічної психологізації тексту. В кількох творених епізодах А. Цвйд, справді талановита поетеса, прозові рядки творить віршовою мовою, ситуативно не надто природною, й вчуваються нотки такої собі водевільності тексту [див., напр.: 14, с. 300]. Напевно, що письменниця в зображенні Ликери помітно перебирає з негачіями. Чи не найпослідовніше у творенні образу Ликери акцентовано на її дівочій легковажності й неохайності. За новітніми літературними тенденціями, втім числі в життєписній белетристиці, більше й відвертіше виписані любовні епізоди, зокрема і з елементами еротики. Правда, і в цьому сенсі епізоди з Ликерою виписані так, аби ще більше негативувати її образ. Характеристичний епізод перед драматичною розв'язкою:

«Квартира, яку винайняв Шевченко для Ликери. Наречена розпатлана, в нічній сорочці сидить на ліжку, натягує брудні панчохи й позіхає... Без стуку заходить вчитель і одразу починає обіймати Ликеру. Дівчина регоче, бігаючи навколо столу, вчитель ловить її і несе у ліжку, стягує з неї брудні панчохи, кидаючи їх на стіл...

Ликера. Вчителю, ви сьогодні щось зарано приперлися, я ще й не причепурилася.

Вчитель. Я й так елі утра дождался – як п'ян! Хочу тебе...

Ликера. Ще скажете кому... Я й так уже всім кісткою в горлі застрягла...

Вчитель. Та я – магіла! – обціловує Ликеру, запускаючи руки в її пазуху...

Несподівано на порозі постає Шевченко і ошелешено спостерігає сцену» [14, с. 299].

Природно, що після такої яскравої картинки настає розрив...

Попри впроваджені в текст деякі формальні новації (віршова і драматизована мова), спробу аж надто специфічно витворити образ Ликери, інтерпретація аналізованої історії в трилогії, м'яко кажучи, не надто вдала. І тяжіння тієї спроби до певної карикатурності образу героїні, і гіперболізована увага до костюмування, і наскрізна, «кінематографічна» візуалізація тексту явно не посприяли бажаній художності зображень.

Вочевидь не вища міра художності й у романі Валентина Чемериса «Тарас Шевченко: сто днів кохання». Власне, й назва роману – від історії Шевченка та Ликери: «Останнім закоханням Тараса Григоровича, що зіграло чи не фатальну роль у житті поета, стала кріпачка Ликера... І любов до неї в Кобзаря тривала – з перервами – деś близько ста днів» [15, с. 228].

Як і в інших історіях Шевченкових стосунків із жінками, В. Чемерис в інтерпретаціях взаємин Тараса Григоровича з Ликерою широко послуговується відомими спогадами сучасників і цитує їх, перемежовуючи цитати власними коментарями в стилі есеїстики, більш або менш розлогими. Те ж можна сказати і про культивовані прозаїком «осучаснені» типологічні паралелі не без прямослівного моралізування.

Витримуючи відомий часопросторовий «контур» аналізованої історії, В. Чемерис, як і А. Цвйд, лінію Шевченкової поведінки в стосунках із Ликерою показує загалом прихильно-

позитивно, в тім числі і його видиму «засліпленість» у баченні нареченої (мовляв, для закоханої людини це природний стан), яка обернулася болісним усвідомленням реальних її рис. Хіба що зауважив на свідомому чи позасвідомому нерозумінні Шевченком того, що «для цих же дівчат (тут він говорить про кріпачок, тих же Хариту чи Ликеру – В.П.), хоч і простих, але із самостійними помислами і схильностями, ніякий геній не заступить молодості» [15, с. 241].

Ширше письменник говорить про Ликеру. Правда, зважаючи на есеїстичність тексту, годі казати про неї тут як про повноцінний літературний образ. Скоріше варто говорити про оціночні характеристики Шевченкової нареченої, що їх писав романіст на основі відомих джерел. Коротко мовивши про зовнішність дівчини («Ликера не була красунею, але мала струнко-гнучкий стан та була по-своєму приваблива...» [15, с. 229]), В. Чемерис значно ширше пише про її вдачу і внутрішній світ, не надто стримуючи викривально-критичних стріл, додаючи і своїх «приперчених» штрихів до сказаного про Ликеру сестрами Білозерськими.

«Ликера... Ця егоїстична, лінива дівка, ласа до грошей, підступна й нечесна (а втім, поняття честі для неї не існувало), яка вже мала – за гроші, звичайно, – стільки полюбовників. І приймає їх чи не щодня. Особливо до неї внадилася солдатня – за копійки вона їм віддається...» [15, с. 230]. Подібно до роману А. Цвід, В. Чемерис теж описує, правда, не так широко й натуралістично, «прелюбодіяння» Ликери з учителем на очах у Шевченка [15, с. 237], подаючи це і як убивчий момент його «прозріння» щодо підступної нареченої, котра тільки й хотіла, що бути «панією»: «Уздівши таке, Шевченко щось надсилу мовив і, ледве тягнучи ноги, що враз обважніли, залишив кімнату» [15, с. 237].

В. Чемерис і до цього розділу роману додає власні моралістичні розмисли про жінок, поведінково схожих на Ликеру, апелює до відповідних рядків «Енеїди» І. Котляревського, до спогадів Шевченкових сучасників і пізніших суджень дослідників, хоча це все якщо і стосувалося цікавої нам теми, то дуже віддалено.

Висновки. Отже, в романній шевченкіані аналізована тема отримала цікаві й різногранні інтерпретації, зумовлені документально-спогадовим фактажем та авторськими домисловими версіями, що теж властиво для художньої та художньо-документальної біографіки. Важливим чинником, який зумовив ширші смислові інтерпретації історії взаємин Шевченка з Ликерою, зокрема творення інтимно-любовних картин і колізій, стала творча свобода письменників у роки нашої державної незалежності. Спостережено і відзначено, що мистецький рівень життєписних творів про Шевченка був «забезпечений» передовсім майстерною психологізацією тексту, увагою до внутрішнього світу героїв, як це особливо проявлялося в діалогії Вас. Шевчука. Водночас кремі немотивовані (ті, що видимо суперечать реальному фактажу) домислові операції в романах видаються не надто конструктивними чи й навпаки і можуть служити певним орієнтиром – «плюсовим» чи «мінусовим» – для авторів життєписної літератури взагалі й шевченкіани зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шагінян М. Тарас Шевченко / Перекл. В.Іванисенко. Київ : «Дніпро». 1970. 254 с.
2. Реп'ях С. Марево (Т.Г. Шевченко і жінки). Есе. Чернігів. 1993. С. 77–135.
3. Ковтун Ю. Кохані жінки Шевченка. Тарасові музи. Київ : «Україна». 2004. 207 с.
4. Козак М. Дано любить, терпіть, страждать... Драма особистого життя Тараса Шевченка. Луцьк : Волинська книга. 2007. 100 с.
5. Ткаченко А. Спокуса і спокута: фактажне та етичне тло «Ликериного циклу». *Літературна Україна*. 2003. 19 червня.
6. Ткаченко А. Інтимний цикл Тараса Шевченка: реальне тло і романтичні візії. *Наукові записки Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. т. XIII. Київ. 2004. С. 57–68.
7. Поліщук В. Тема «Ликериного каяття» перед пам'яттю Шевченка у спогадах, студіях, творчих інтерпретаціях. *Шевченкознавчий збірник*. Вип. 1(27). Київ: ВПЦ «Київський університет». 2024. с. 106–128.

8. Шкурупій Г. Повість про гірке кохання поета Тараса Шевченка. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14945> (дата звернення 21.07.2019).
9. Іваненко О. Тарасові шляхи. Київ : «Веселка». 1982. 743 с.
10. Єнджеєвич Є. Українські ночі, або Родовід генія: роман. / Перекл. з польської В. Іванисенка. Львів : ЛДКФ «Атлас». 1997. 443 с.
11. Вадецкий Б. Полнозвучность: роман. Москва : Советский писатель. 1964. 644 с.
12. Шевчук Вал. Син волі: роман у двох книгах. Київ : Дніпро. 1989. 715 с.
13. Тарасюк Г. Зоре моя вечірня, або Пророк і Марія: роман-версія. Київ : Дніпро. 2015. 424 с.
14. Цвід А. Як русалки місяць ловлять: Роман-перформанс Роман-перформанс у картинах та етюдах. Кохані жінки Тараса Шевченка. Трилогія. Книга друга. Київ : ТОВ «Видавництво «Прометей». 2017. 368 с.
15. Чемерис В. Тарас Шевченко: сто днів кохання: роман. Харків : «Фоліо». 2017. 347 с.

Дата надходження статті: 01.08.2025

Дата прийняття статті: 04.09.2025

Опубліковано: 16.10.2025